

Lennart Johansson

Möllebjörke kvarn

Lennart Johansson visar oss runt i den mycket välbevarade Möllebjörke kvarn, från början en skvaltkvarn där vattnet från dammen drev ett vattenhjul runt. Han visar oss de gamla kvarnstenarna och den moderna hammarkvarnen med den kunnige yrkesmannens pondus och säkerhet. Vi ser de nötta trappstegen där det nymalna mjölet burits upp i säckar på ryggen, år ut och år in. Vi ser det präktiga virket som huset byggts av, vi förundras över de enormt tjocka stenmurarna i grunden. Varifrån fick man all denna sten härute i kanten av den nu torrlagda sjön Vesan? Glimtvis stiger bilder från en gångens tid upp i vår fantasi: det enorma slitet för det dagliga brödet i en tät befolkad landsbygd. Fattigdom, klassamhälle, slit för låga löner. Men också en glädje i arbetet och en stark gemenskap. Vi talar med Lennart

och hans syster Ingeborg om den väldiga kraft som låg i folkrörelserna: nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen, arbetarrörelsen. Alla dessa har del i uppbyggnaden av dagens demokratiska samhälle. Klasskillnaderna är naturligtvis mindre nu, menar Lennart, men de finns fortfarande. Bil och TV har förändrat livet på landet, nu är det inte den andan att man hjälps åt i arbetet för ett gemensamt mål. Istället kräver man att stat och kommun ska sköta om allt.

Ingeborg

I flera hundra år har Möllebjörke kvarn utnyttjat det rinnande vattnets energi i Västra Ornlundsån för att driva kvarnstenarna runt. Lennart visar papper på att kvarnen omnämns 1685 som en »skvaltkvarn hvarest kan malas höst och vår till husbehof». Dess anor går säkerligen längre tillbaka, in i dansktiden. Lennarts och Ingeborgs far Frans kom till kvarnen 1910 som arrendator. Frans var äkta smålänning från Dädesjö socken och fick reda på kvarnen genom annons. Ägare var då Iföbolaget som bröt kaolin ett stycke bort.

Huset där Lennart och Ingeborg växte upp är borta nu – vägen, som byggdes 1949, går just där huset stod. Pappa Frans arrenderade kvarnen till 1922, då han köpte den av Iföbolaget. Arbetsdagarna i kvarnen var långa, upp till 16 timmar ibland. Vatten att driva skovelhjulet medfick samlas i dammen. Lennart föddes 1919 och fick tidigt börja hjälpa till i kvarnen, till en början med att sopa och städa. 1926 började han i Agerums skola med Hilda Olsson som lärare. Han trivdes bra, och var bara borta en enda dag, då Frans tyckte att han behövdes i kvarnen. Annars ville inte Frans att man stannade hemma från skolan, även om man var sjuk. 1932 konfirmerades Lennart av kyrkoherde Georg Björk i Gammalstorp. 1934 kom han med i godtemplarrörelsen och var med om att bygga salen i Ysane 1938. Han engagerade sig också politiskt i dåvarande högerpartiet. Han gjorde rekryten 1939 och låg i beredskapen till 1943. Pappa Frans fick klara kvarnen med hjälp av en dräng. 1945 gick Lennart i kvarnskolan i Mariestad. Hemma igen engagerade han sig också i frivilliga brandkåren i Ryedal.

Låt oss nu följa kvarnens 1900-talshistoria som Lennart och Ingeborg berättar den. Vattenföringen i ån var ibland mycket liten och därför installerades redan 1913 en råoljaemotor som reservkraft. 1922 köpte Frans som vi nämnt kvarnen och då byttes vattenhjulet ut mot en turbin, som hushållade bättre med vattnet. 1926, när Vesan torrlades, kom elektrisk ström till bygden, men utnyttjades inte förrän 1971 att driva kvarnen.

Gossen Lennart tillsammans med fader Frans

1933 installerades ett valsverk så att man kunde mala till brödsäd.

1937 utvidgades kvarnen med en såg, som drevs av turbinen genom remskivor och drivaxlar. Det var en stor satsning som slog väl ut och ekonomiskt betydde alltmer när malningen minskade. Efter 1960 upphörde brödsädmalningen och därefter malde man fodersäd till svin och kreatur enbart.

1957 reparerades kvarnen och man fick fläktar som sög ut mjölet så att man slapp bära det.

1958 vid bouppteckning efter modern skrevs kvarnen över på syskonen Lennart och Ingeborg.

1971 installerades elektrisk motor att driva kvarnen med och turbinen togs bort. Därmed upphörde också värdet av dammen och det rinnande vattnet. Den delen är nu kulturhistoria. 1983 såldes kvarnen och ägs nu av Håkan Jönsson. Verksamheten har numera upphört.

Arbetet blev alltså efterhand lättare och man blev till slut oberoende av tillgången på vatten i ån. Ändå var inte möllarens arbetsmiljö den bästa, det var kallt och dragigt vintertid i ett ouppvämt hus!

Arbetet i kvarnen ändrades avsevärt 1933 då det nya valsverket installerades. Tidigare malde man förstas med kvarnstenar, som kunde vara både av natursten och av konstgjort material. Efter ett par, tre veckor fick man knacka stenarna, vilket var ett precisionsjobb som tog 1-2 dagar. Stenarna vägde 1000-1100 kg och fick lyftas med travers eller hävstång. Hade man otur och fick en dålig sten, kunde det ta lika lång tid att knacka stenarna som att mala. Det dagliga arbetet i övrigt i kvarnen bestod i att kärra in och kärra ut, bokföra, sopa och städa och fram till 1957 bära upp det färdigmalna mjölet eller krosset från bottenvåningen.

Tillgången på vatten var förstas av fundamental betydelse. Pappa Frans ville höja nivån i dammen och förde från 1925 en strid med bönderna om det. Slutligen fastställdes en vattendom 1932 då vattenhöjden ökades med 157 cm till 5,75 m.ö.h. En trappa fick byggas så att ålen fick en chans att ta sig förbi dammluckorna och turbinen. Strax därefter installerades valsverket, så att man kunde börja mala brödsäd. Kvarnstenarnas tid var förbi!

Före Lennarts tid »tullade» man, dvs. möllaren fick betalt i form av en viss andel av det färdigmalna, inte kontant. Man »tog tull», som man sedan fick sälja till bönderna som foder t.ex. Kvarnarnas riksorganisation hette då Svenska Tullkvarnars Riksförbund, senare ändrat till Svenska Bygdekvarnars Riksförbund. Under kriget blev det förbjudet att tulla, man blev tvungen att ta betalt. Bönderna fick byta ut brödku-ponger mot förmalningskort. Brödsäd var en livsviktig bristvara och möllaren fick en inte alla gånger så behaglig kontrollfunktion.

Att verksamheten 1937 utökades med en såg har redan nämnts. Så skedde vid många kvarnar i skogsbygd – man kunde använda vattenkraften under större del av året på detta vis. Sågen ökade inkomsterna och blev så småningom viktigare än kvarnen. Nackdelen med sågverksamheten är att den kräver två man att föra stocken. Timret innehöll dessutom ofta spik, som förstörde skärpan på klingan. Det är ett drygt arbete att slipa alla tänderna på en 48 tums klinga! Möllebjörke har sågat mycket timmer till broilerhus och svinstallar på Lister.

Naturligtvis kan det inte undgås att vi talar om gamla tider och jämför gammalt och nytt. Vi diskuterar torrläggningen av Vesan, dels det misslyckade försöket i slutet av 1800-talet och det lyckade 1925-26. (Strax nedanför Möllebjörke kvarn rinner Västra Orlundsån faktiskt i en akvedukt över ett dike!). Spannmål från Vesan är efterfrågat genom att det håller hög proteinhalt, vilket bagerierna vill ha.

I Möllebjörke fanns förr även stärkelsefabrik, jästfabrik och bränneri. I Gammalstorps församling fanns det elva affärer, nu är det bara Tingbergs i Kylinge kvar. Människor har flyttat från bygden och många hus står tomma eller bebos av ensamstående äldre. Vi undrar litet över varför den kommunala planeringen inte alls tycks ha några ambitioner i denna del av kommunen att skapa arbetstillfällen så att unga familjer kan flytta hit.

Har vattenföringen i ån ökat eller minskat med tiden? Lennart tvekar inte: den har minskat. Orsakerna är inte klara, men bönderna bevattnar sina åkrar mycket mera nuförtiden.

Vad betydde kommunsammanslagningen 1971? Känner man sig som sölvesborgare nu? – Nja, man är nog mest gammalstorpabo iallafall. Fast det är bra att man har fått kommunalt vatten, slipper hämta i ån och i brunnar.

Men dessa gamla kvarnar är ett levande stycke kulturhistoria! De har värde både för turisterna och den hembygdsintresserade. Vi tror inte att det moderna samhället mår bra av att såga av sina rötter till det förgångna – istället bör vi bevara och vårda viktiga delar av det gamla bondesamhället som kulturminnesmärken – det kan gälla lövängar eller andra beteshävdade områden eller de gamla skvaltkvarnarna!

Avslutningsvis lite kvarnhistoria, beskriven av Hans Milton i Sölvesborgs-Kalendern 1990:

"Kvarnar och kvarndrift har alltsedan medeltiden varit en betydelsefull faktor i Listerbygdens ekonomiska liv. Kvarnen utgjorde inte bara ett ställe där borgare och allmoge kunde få sin säd malen. Den fungerade också som en given mötesplats för en stunds samvaro och tankeutbyte.

Förmodligen har vattenkvarnen kommit till Norden på 1100-talet, medan väderkvarnen infördes något senare. Oftast var det kyrkan och det världsliga frälset som introducerade de nya kvarntyperna.

Skånelagen, som under dansk tid även låg till grund för rättsordningen i Blekinge och på Lister, tillät i princip den som förfogade över mark och vatten att bygga kvarnar.

Den tidigaste kvarninträttningen i Möllebjörke, vilken kan vara en av de allra första på Listerlandet, är med all säkerhet medeltida och har sannolikt tillkommit på någon stormans initiativ. Förleden "mölle" i ortnamnet syftar självklart på kvarnverksamhet.

I de äldsta bevarade handlingarna betecknas Möllebjörkekvarnen som en "bäckekvarn", dvs som en skvaltkvarn. Skvaltän var den enklaste och billigaste typen av vattenkvarn, där energin via en lodrät axel förmedlades direkt från skovlarna till den rörliga kvarnstenen eller "löparen".

Detta slags kvarn användes främst för enskild eller kooperativ husbehovsmalning. Vattenflödet i Västra Orlundsån medgav för övrigt endast malning under höst- och vårfloдера, "när stort vatten är".